

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования и науки Республики Тыва

Управление образования администрации городского округа г. Ак-Довурака

МБОУ СОШ №1 г. Ак-Довурака

РАССМОТРЕНО

педагогическим советом
школы

Протокол №1

от «30» августа 2023 г.

СОГЛАСОВАНО

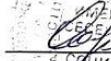
Зам. по УВР

 Авыр-оол А.Н.

«31» августа 2023 г.

УТВЕРЖДЕНО

Директор школы

 Ооржак Б.Д.

Приказ №17

от «01» сентября 2023 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

курса внеурочной деятельности «Улусчу ужурлар»

для обучающихся 1-4 классов

г. Ак-Довурак 2023

Тайылбыр бижик

1-4 класстын «Улусчу ужурлар» деп кичээлден даашкаар ажыл-чорудулганын ажылчын программазын Россия Федерациязының «Россияның школазы» деп өөредилге-методиктиг бөлүккө, Тыва Республиканың ниити өөредилгезинин эге школанын Г.Д.Сундуйнун «Улусчу ужурлар» 1-4 класстарнын ооредилге номунга таарыштыр тургускан. Бо ажылчын программа эге школаның ФКОС дууштур бадылаан болгаш Россия Федерациязынын ооредилге яамызынын 06.10.2009 чылда унгени №373 доктаалынга даянып

1-ден 4 класстарга чедир сумелеп турар «Улусчу ужурлар» деп класстан дашкаар ажыл-чорудулганын кол сорулгазы:

2. Тыва уругларны бодунун чонунун депшилгелиг узел-бодалдарынга , ужурларынга , чанчылдарынга дууштур остурер , кижизидер.

2 Уругну боду бодун ог-буленин , торел-болуктун толептиг толу , чаагай чанчылдарнын салгакчызы мен деп чоруур кылдыр хевирлээр.

3 Чонунун сузуктуг ужурларын сеткилинден хундулээр, медерээр, сагыыр, оске улуска тайылбырлап, дамчыдып , ол ышкаш хой националдыг чоннарнын культуразын хундулеп чоруур кылдыр чанчыктырар

4 Торээн черинге, чонунга, дылынга чоргаарланып, унелеп билир толду хевирлээр.

Программа тыва болгаш оске-даа Топ Азия улусунун 12 (60) чыл эргилделиг календарынга болгаш улусчу педагогиканын мозу-будуш талазы-биле эрте кижизидилге принципинге болгаш Тыва республиканын ооредилге черлеринге кижинин сузуун болгаш мозу-шынарын кижизидип сайзырадырынын концепциязынга даянган.

«Кижини болуру чажындан , аът болуру кунундан» деп улегер домак улусчу кижизидилгеге башкыларнын кол даяныр угланыышкыны болур.

«Улусчу ужурлар» деп класстан дашкаар кичээлди ооренип тургаш уруг дараазында чуулдерни **билип алыр:**

- «ийи айлыг уруг иезин таныыр, алды айлыг уруг адазын таныыр» дээн ышкаш : бодунун эн чоок кижилерин оске кижилерден ылгап билир;
- бодунун чугле кады торээн кижилерин эвес , а хан торээннерин билир, оларны хундулээр ужурлуг деп чуулду билир :
- чоннун чанчылдарын , ёзулалдарын сагып билир ;
- Тыва чоннун азырап чоруур мал-маганын таныыр , оларнын хар-назынын тодарадып , ылгап билир турар ;

- Торээн черинин тоогузун , черинин дугайында тоогу чугааларны чыып билир ;
- Чугле торээн чону эвес, а кожа-хелбээ чоннар, торел чоннарны , оларнын культуразын , национал байырлалдарын , дылынын дугайында билип алган турар;
- «Ог, аал, кодан» , «Тос чузун мал» , «Чон, чер , дыл» , «Кожа чоннар. Торел чоннар» дугайында билигни долузу-биле алган турар.

Класс бурузунге 34 шак бердинген. Ниити шактын санынче экскурсиялар, оюннар , моорейлер . ужуражылга шактары кирип турар. Эге класстарга «Ниити билиглер» болгаш «Эртемнер харылзаазы база бердинген.

Программаны Сундуй Галина Донгаковнанын удуртулгазы-биле А.С.Кечил-оол , Ч.Д. Сарыгларнын «Улусчу ужурлар» деп шенелделиг ооредилге эртемнинин 1-4 класстарга тургускан чижек программазы-биле тургускан.

«Улусчу ужурлар» тематиктиг планы

№	Темазы	Шагы
1-3	Өг-бүле	3
4-8	Бистиң өг-бүлеvis	5
9-11	Өг – чурттаар чер	3
12-14	Бистиң бажыңывыс	3
15-17	Аал дугайында	3
18-22	Мал-маган – тываларның амыдыралының дөзү	5
23-25	Найырал дугайында	3
26-27	Кижиниң чаражы – бүдүжүнде	2
28-29	Кижиниң болгаш бойдус чаялгазы	2
30-31	Танды кежиини	2
32-34	Бойдус магадылалы.	3

«Улусчу ужурлар» программазын шингээткенинин планаттынган

туннелдери :

- Билип алган билиглерин , чоннун ажыглап чораан улугерин херек кырында амыдыралга ажыглаары.

- Школа иштинге эртип турар моорейлерге ажыглап киржири. **Личностуг**

(бот-тускайлан онзагайы)

Уругларныё сагыжы ак , угаан-медерели сайзырангай , топтуг-томаанныг аажы-чаны хевирлеттинер.

Чоннун сагып чораан чаагай чанчылдарын унелеп билир , ону сагып , амыдыралга ажыглап шыдаар кижини болуп кижизиттинер.

Дыл – домаа , аажы-чаны , сеткил – сагыжы ак , ажык , биче сеткилдиг , дузааргак , хундулээчел уруг хевирлеттинер.

Метапредметтиг туннелдер.

• Чугаалажып турар кижизин дыннап билир, чугааны кылып шыдаар, кижини бурузу бодунга хамаарышкан бодалдыг, ону илередир эргелиг деп чуулду билип, унелеп билиринге белен.

- Бодунун бодалын илередип, ол дээш туржуп шыдаар узел-бодалдыг болуру;
- Сорулганы салгаш, ону чедип алырынын аргаларын тодарадып шыдаары;
- бодунун болгаш долгандыр турар кижилернин аажы-чанын шын унелеп билири.

Предметтиг (эртемге хамаарыштыр) туннелдер.

- Уругларны чугаа культуразынга болгаш чугаалажып билиринге ооредир.
- Улустун чаагай чанчылдарын сеткилинден хундулээр, сагып билир, тайылбырлап билир, оске улуска дамчыдып чоруур кылдыр ооренген.
- Болуушкуннарны бодамчалыг сайгарылгага даянып, дамчыдып билир.

«Улусчу ужурлар» эртемнин 1-ги класска тематиктиг планы

№	Темазы	Шаг ы	Хуну	
			план	факт
Өг-бүле (3 шак)				
1	Кирилде кезээ. Ужур деп чүл?	1		
2	Тыва чурту	1		
3	Тывалар деп кымыл ол?	1		
Бистин өг-бүлевис - 5 ш 4 Кады торээн				
	кижилер	1		
5	Хунчугеш. Сөзү О. Сувакпитти, аялгасы М. Нурсатты.	1		
6	Ада төрели алдын, ие төрели мөңгүн.	1		
7	Кырган-ачазы биле кырган-авазын хундулээри.	1		
8	Чоок торел улус.	1		
Өг – чуртгаар чер - 5 ш 9 Малчыннар				
	өглери.	1		
10	Өг ужурлары.	1		
11	Өгнүң эт-севи.	1		
12	Өг херекселдериниң ужурлары.	1		
13	Тыва өглер. Сөзү А. Даржайны, аялгасы К. Бегзини.	1		
Бистин бажыңывыс - 3 ш				
14	Бажың дугайында.	1		
15	Бажың – кижилерниң кол эдилели.	1		
16	Бичии Лена. Сөзү Л. Чадамбаны, аялгасы М. Нурсатты.	1		
Аал дугайында - 3 ша				
17	Аал коданы.	1		
18	Аал ужурлары.	1		
19	Шайывыс. Сөзү Ч. Кара-Күскени, аялгасы А. Тановтуу.	1		

Мал-маган – тываларның амыдыралының дөзү - 11ш 20				
	Чурттуң кол ажил-агыйы.	1		
21	Дузааргакпай.СөзүН. Ооржактыгы, аялгазы С.Бюрбээнии.	1		
22	Инек дугайында.Назы-харын барымдаалап адаары.	1		
23	Шилги бызаам.	1		
24	Сарлык дугайында.	1		
25	Сарлык оглу.	1		
26	Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы.	1		
27	Аът.	1		
28	Кулунчугаш. Сөзү А. Допчааныы, аялгазы Д.Шактарныы.	1		
29	Теве дугайында.	1		
30	Шээр мал. Назы-хары, аттары.	1		
Найырал дугайында -4 ш				
31	Найырал – үнелиг чүүл.	1		
32	Сайзанап.	1		
33	Ойнаал,эжим.	1		
34	Түңнел кичээл.	1		

«Улусчу ужурлар» эртемнин 2-ги класска тематиктиг планы

№ план	Темазы	Шагы	хуну	
			план-биле	факт
Чанчылдын чаражы – 15ш				
1	Этикет	1		
2	Курай-курай	1		
3	Ог-булеге ээлдек болуру	1		
4	Чрашпай. Дунмам	1		
5	Назын хундузу	1		
6	Кырган-авам	1		
7	Б.Комбу «Чурттуң толдери»	1		
8-9	Ээлдек чугаа ужурлары	2		
10-11	Таныжары. Таныштырары	2		
12-13	Янзы-буру чугаа ужурлары	2		
14-15	Кижинин даштыкы хевирин чугаа-биле дамчыдары	2		
Кижинин чаражы – будужунде – 19ш				
16-17	Оол кижинин	2		
18-19	Э.Кечил-оол «Угаан-бодал», А.Арапчор «Эр кижинин чангыс состуу», А.Даржай «Кижинин нууру»	2		
20	Эреспей.Чунгувуста	1		
21	А.Шоюн «Таныжылга»	1		
22-23	Кыс кижинин. Электей бээр	2		
24	Бичии кижинин оске бажынче кирерде сагыыр ужурлары	1		
25-26	Бажынга келген кижинин хулээп алырынын ужурлары	2		
27	Шырай ужуру	1		
28	Хоглугбей. Кылаш ужурлары	1		
29	Шимчээшкин ужурлары	1		
30-31	Чодуреринин ужурлары. Думчук арыглаарынын ужурлары. Азырарынын ужурлары. Өөш эде берзе	2		
32	Оске кижинин херекселдеринге дегбезинин ужурлары	1		
33	Чанчыл чарашта – чоргаар, кижинин экиде - дыш	1		
34	Туннел кичээл	1		

«Улусчу ужурлар» эртеминин 3-ку класска тематиктиг планы

№	Тема	Шаг план	Эрттирер хүнү	
				факт
Кижиниң болгаш бойдус чаялгасы. Бойдуска тыва кижиниң				
1	онзагай хамаарылгазы. «Итпиктин ыры» сөзу Ч.Кара-Күскенин, аялгасы С.Базыр-оолдуу.	1		
2	Чер ужурлары. Чуваш улустун тоолу «Алдын доозун»	1		
3	Аржаан ужурлары.	1		
4	Тоожудан үзүндү «Танды –Уула»	1		
5	К.Дасык «Төрээн суурум онзагай черлери» А.Конгар «Кызыл-Мажалык», «Ак-Довурак»	1		
6	Ыры «Хөндергейим» Сөзу:М Дугаржап, аялгасы:А Лаптан	1		
7	Тываның каас-чаражы. С.Бүрбээ «Бедик даглыг мээн чуртум»	1		
8	Бойдус халаптары.	1		
Тыва кижиниң үнүш-өзүмелге хамаарылгазы Онза ырлыг				
9	ураанхайлар (тоолчургу чугаа)	1		
10	Ыяш ужурлары.Ыдык ыяштар.Тел ыяшка чалбарыг.Бай ыяшка чалбарыг.Хам дытка чалбарыг.	1		
11 - 12	Тараа. (тоолчургу чугаа). Салгын кыйгылары.Тываның чем үнүштери.	2		
13	“Чыжырганам чараш” СозуЧ.Кара-Куске,аялгасы:Д Шактар	1		
Чүглүг куштар				
14	Куштар дугайында. Ыры «Айлан-кужум»	1		
15	Куштар –медээчилер. Ыры “Бора-Хөкпеш”Созу:Э Кечил-оол, аялгасы:С.Бюрбээ	1		

16	Ыдык сурлуг куштар. Камгалалдыг куштар.	1		
17	Дуруялар-эжеш куштар. Ыры “Эглип келир куштарым”	2		
-	Куу куш (тоолчургу чугаа)			
18				
Танды кежии				
19	Тываның ан-мени. Ыры «Койгунак»	1		
20	Анчы кижиниң сагыыр ужурлары. Ыры «Диинчигеш»	1		
21	Анчынын чалбарыы. Таңды Ээзинин чагыы.	1		
22	Джуна Давиташвили «Жил охотник»	1		
Чыл, ай, хонук саналгазы.				
23	Чыл календары.	1		
24	Ай санаашкыны.	1		
25	Хүн дугайында.	1		
26	Хүн дуртунун санаашкыны.	1		
Ак-көк хемнин кижилери.				
27	Сут-амыдыралдың судалы.	1		
28	Ыры «Арыкчыгаш» Сөзу: Э.Кечил-оол, аялгазы: С.Базыр-оол	1		
29	Тоолчургу чугаалар “Сут-Хөл”, “Тере-Хөл”	1		
30	Тоолчургу чугаа “Бии-Хем”	1		
31	Чаашкын чагдыраы. (Кыйгы)	1		
Бойдус магадылалы.				
32	Чоннун эскериглери.	1		
33	Бойдус камгалалы.	1		
34	Ыры “Дуруя” Сөзу Ш.Суван, аялгазы В.Тока Тундунел кичээл	1		

“Улусчу ужурлар” ооредилге эртемнин 4-ку класска тематиктиг планы

№ план	Шагы	Тема	Эрттирер хүнү	
				Факт
Чонум-чоорган, хойум-хойлен-34 ш				
1	1	Тоогу билбес – тоорээр. Торел билбес – турээр.		
2-3	2	Тыванын ыдык демдектери		
4-5	2	Торээн чурт – тыва чер. Тыва чон.		
6-7	2	Тыванын ыдык ырызы		
8-9	2	Барыын-Хемчик кожуунун ыдык ыры		
10-11	2	Ынак чуртум		
12	1	Д.Тулуш «Чонну алга»		
13-14	2	Бистин чангыс чер-чурттугларывыс. Проект «Мээн чангыс чер чуртугларым»		
15-16	2	Кожа-хелбээ чоннар. Фильм «Кожа-хелбээ чоннар»		
17	1	Оске чоннарнын аас-чогаалы.		
18-19	2	Моол улугун тоолу «Эртемниг оол»		
20-21	2	Тибет улустун тоолу «Арзыланны арга-биле»		

22-23	2	Орус улустун тоолу «Дилги биле Дуруяа»		
24	1	Орус улустун тоолу «Репка»		
25	1	Проект «Мээн Тывам»		
26-27	2	Байырлалдар дугайында		
28	1	Бугу делегей байырлалдары		
29	1	Россия Федерациязынын хоойлужуткан байырлалдары		
30	1	Тыва Республиканын хоойлужуткан байырлалдары		
31-32	2	Кызаа байырлалдар		
33	1	Хуу байырлалдар		
34	1	Шажынчы байырлалдар.		

Ажыглаан литературалар

- 1.Абдулатипов Р.Г. Природа и национального «Я» - М.: Мысль, 1991 г.
- 2.Аракчаа Л. Экология тыва чоннун езу-чанчылдарында , Тыванын аныяктары , 1992 , апрель 30.
3. Бардина П. Сибирские обычаи : Поверья , заговоры ,обереги – Томск , 1992 г.
- 4.Вайнштейн С.И. Историческая этнография тувинцев. – М. 1972 г. 5.Виноградов Г.С. Народная педагогика. – Иркутск , 1926 г.
- 6.Кенин-Лопсан М.Б. Тыва чоннун бурунгу ужурлары. Кызыл – 1994 г.
7. Курбатский Г.Н. Тувинские праздники. Кызыл-Ленинград 1970 ч.
- 8.Матпаадыр – Кызыл – 1991 ч.
- 9.Мижит Э. Бузундулар. Кызыл , 1992 ч.
- 10.Салчак К.Б. , Салчак Л.П. Тыва улусчу педагогиканын хогжудези. Кызыл , 1984 ч.
- 11.Эргеп М. Бойдустуе шаажылалдары. Шын 1992 , октябрь 1.
- 12.Сундуй Г.Д. –
ажылдары.